

Mubina Moker

Bol – odrednica zbiljske ljubavi

UDK 821.222.1.09 Attar, N.

Sažetak

Rad tretira pojam boli u njenom gnostičkom značenju, akcentirajući se na poetski opus šejha Attara Nišaburija, koji je boli dodijelio središnju i dominantnu poziciju u svom tesavufskom naučavanju. Ukazano je na specifičnosti ove boli s obzirom na njenu metafizičku prirodu i različite oblike očitovanja u univerzumu čovjekove duše, a koji su uvjetovani stupnjevima kojima prolazi putnik duhovne staze. Za razliku od ostalih gnostičkih izvora, prema kojima čovjekov *sejri suluk* počinje od postaje pokajanja (*toube*) ili budnosti (*yaqze*), Attar je izgradio autentično stajalište da zbiljsko duhovno putovanje počinje traganjem iniciranim boli, pokazujući da je bol unutarnji vodič koji čovjeku utire put ka samoizbavljenju od oba oblika jastva – egzoterijskog i ezoterijskog – do stupnja *bekā'a* i zbiljskog bitisanja kroz nezalazeće Božije postojanje.

Ključne riječi: gnostička bol, bol traganja, bol zapanjenosti, bol vjere, Attar, Ahmed Gazali, Suhrawardi

*Ako putnik staze si i čovjek ljubavi
U boli, u boli, u boli sagori.*

(Attar)

Na bol kao neodvojivi segment gnostičke ljubavi ukazuju – u većoj ili manjoj mjeri – relevantna gnostička djela napisana na perzijskom jeziku, kako prozna tako i poetska. Na sjedinjenost ljubavi i boli među prvima je ukazao čuveni gnostik Ahmed Gazali u poslanici *Sevānih al-ušāk*, prvom djelu na perzijskom jeziku čija je središnja tema gnostička ljubav.

“Bol i patnja čine suštinu ljubavi. Tuđi su joj spokoj i smiraj.”

*Ljubav je patnja, od patnje ne sklanjam se
Kad ljubav usnije, ja razbudim je
Prijatelji govore: čemu patnji hrliš
Patnja je srce, zar od srca bježi se?
Iako ljubav sjetu i tugu donosi,
Al' meni radost u tugovanju je.*

(Ġazzālī 1376/1997: 18/127)

I dok je Ahmed Gazali tek u povremenim nagovještajima ljubav motrio kao očitovanje boli, Šejh al-Išrāk – Suhrawardi otišao je korak dalje i u zasebnoj poslanici na perzijskom jeziku pod naslovom *Fī hakikat al-ašk* detaljno je analizirao suštinu tuge i njenu ulogu na stazi ljubavi. Kroz pripovijest o ljepoti (*hosn*), tuzi (*hozn*) i ljubavi (*ešq*), kazanu jezikom simbolā, Suhrawardi pokazuje da je zbiljsku Ljepotu, za kojom tragaju sva egzistencijalna očitovanja u skladu s predispozicijama datim im od Boga, i napose čovjek, nemoguće dosegnuti bez ljubavi. A ljubav se ne očituje svakome. Očituje se srcu, koje prepozna dostojnom primateljkom tuge. Jer prije nego što se ljubav pokaže srcu, ona mu pošalje tugu kao svoga glasnika. I sve dok čovjek u srcu ne oćuti žestinu ljubavne boli, on neće postići duhovno proćišćenje:

“Uranjanje u Ljepotu nije moguće bez ljubavi, a ljubav sebe ne otkriva svakome niti se nastanjuje na svakom mjestu... A primijeti li nekoga ko ju zaslućuje, prvo mu na vrata pošalje tugu kao svoga povjerenika kako bi oćistio kuću da u njoj ne zatekne tućinca.” (Pournāmdāriyān 1390/2011: 87)

Ali nigdje boli nije data središnja i dominantna pozicija kao što je to u Attarovom knjićevnom opusu, napose u *Musibetnāmi*, čija gotovo svaka stranica svjedoći o proćivljenoj boli, bilo da se ova leksema opetovano ponavlja,¹ ili da semantićki kontekst ukazuje na nju. Stoga se s pravom moće ustvrditi da je bol specifikum Attarove gnostićko-filozofske misli.

Bol kao gnostićki pojam

Gnostićki pojam boli suštinski se razlikuje od fizićke, odnosno tjelesne boli. To je nespokoj srca i unutarnje izgaranje potaknuto traganjem za ademovskom biti u vlastitome biću, što je, u konaćnici, traganje za Stvoriteljem. Stoga je ova bol vezana za svijet duše i duha a ne materije i tijela. Zbog metafizićkih komponenti – uvjetno kazano – gnostićke boli, nije nimalo jednostavno determinirati je unutar jezićkog konteksta. Ali

¹ U *Musibetnami* rijeć “bol” javlja se zasebno više od stotinu puta.

je šejhu Attaru pošlo za rukom da posredstvom lekseme “mosibat” iskaže sveukupnost gotovo neobuhvativih semantičkih slojeva pojma duhovne boli budući da ovaj pojam u sebi objedinjuje značenja patnje, tegobe; tuge, žalosti, potištenosti (Moker / Haverić 2010: 1048). Pojam “mosibat”, dakle, semantički pokriva termin “balā” u značenju patnje, tegobe, kojim je Gazali označavao ljubavnu bol, i termin “hozn” u značenju tuge, žalosti kod Suhrawardija.

Činjenica da se dvije boli pojavno očituju na različitim egzistencijalnim stupnjevima – u svijetu materije i svijetu duha – uvjetovala je još jednu dijametralnu suprotnost među njima, a to je da tjelesna bol slabi čovjeka, dočim ga duhovna snaži i potiče. Bol posjeduje snagu da čovjeka trgne iz stanja duhovne obamrlosti, osvijesti ga i potakne na promišljanje. Ovaj proces “bolnog” samoosvješćivanja u čovjeku inicira potrebu za traganjem (*talab*). U Attarovoju tesavufskoj misli zbiljsko duhovno putovanje počinje traganjem, koje je inicirao bol. Ovo Attarovo stajalište autentično je stoga što u ostalim gnostičkim izvorima čovjekov *sejri suluk* počinje od postaje pokajanja (*toub*e) ili budnosti (*yaqze*).

Bol je, smatra Attar, određujuća determinanta osviještenog čovjeka.

Samo trun boli daj, moj Dermane, jer bez boli Tvoje duša mi umire

(Attār 1383/2005: 86)

Površne i duhovno skućene osobe uskraćene su za spoznajnu ljubavi a njihov duhovni stupanj niži je čak i od stupnja magarca:

“Mire Abdusselam bio je čuveni vaiz iz Gazne², veoma cijenjen među ljudima, te je njegov vaz bio izuzetno posjećen. Kada bi neko nešto izgubio, dolazio bi na trg gdje se održavao vaz i u okupljenoj masi gromoglasno bi zatražio izgubljenu stvar; ako je neko pronašao, da je vrati vlasniku. Jednoga dana na skup dođe čovjek, koji je izgubio magarca. Ali niko od prisutnih mu ne znade reći šta je s magaretom. Snužden, čovjek sjede na zemlju da sluša vaz. Mire Abdusselam govorio je o ljubavi i o tome da svi atomi svijeta ‘plove’ u ljubavi. U jednom trenutku je kazao: ‘Zar ima ikoga na ovome svijetu a da nije ašik? Ima li ikoga na ovome medžlisu a da ne spoznade tajnu ljubavi?’ Uto ustade neki glupan, koji je umislio da je ne biti ašik nešto veliko i važno. Povika: ‘Evo ja ostarjeh a nikad ne saznah šta je ašk.’ Na to se Mire okrenu onom ojađenom čovjeku što je izgubio magarca i reče: ‘Ono što tražiš, Bogu hvala, nađe ovdje. Idi donesi povodac i zauzdaj ovog glavonju.’”

Na koncu Attar zaključuje:

*Zar može čovjek bez ljubavi da je u liku čovjeka a kakvo li magare
Magarcem ga smatraj ko ašik nije i magare bolje, od magarca gori je*

(Attār 1388/2010: 225)

Gnostička bol istječe iz ljubavi a ne iz straha od smrti, niti iz straha zbog polaganja Računa. Ona je povezujuća spona između ašika i Mašuka. To je bol čežnje za susretom

² Mire, sin Abdusselamov. Puno ime mu je Muhammed bin Abdusselam bin Ebi al-Hasan Ebu Seid, poznat kao “Mirdže vaiz”. Živio je u prvoj polovini 6. stoljeća po Hidžri, odnosno 13. stoljeća; Attār, *Mosibatnâme*, moqaddame, tashih va ta’liqât Mohammad Rezā Šafi’i Kadkanî, Entešârât-e Soxan, çâp-e pangôm, Tehrân, 1388/2010, str. 584.

koja ne jenjava, već pritajeno čeka povod da bi se očitovala uvijek u novim i neponovljivim oblicima. Bol daruje potpunost čovjekovom unutarnjem osjetilu vida, omogućavajući mu da gleda esenciju svake stvari i, u konačnici, da spoznaje suštinu i puninu ljubavi kao temelja svega postojećeg. Bez boli nijedna stvar niti egzistencija ne bi se očitovale čovjeku u svoj svojoj punini. Stoga je bol osobni unutarnji vodič, neodvojivi ovozemni pratilac čovjeka na stazi (samo)spoznaje, “pir” koji ga izravno vodi ka Bogu.

*Ako jedna bol srce obavije,
Kad bol sasvim obuzme te,* *na hiljade drugih u njoj se krije
pir i vodič duše ti bol postat će*
(Attār 1388/2010: 364)

*Ljubav krv i bol srca hoće
Ljubav bol što sagara hoće
Ljubav je srž bića svakoga* *belaj i nevolju ljubav hoće
da dušu kida al' i meblem bude
al' ljubav bez boli nije potpuna*
(Attār 1383/2005: 127)

Gnostička bol je čovjekova ezelska datost, baš kao i ljubav. Bol izvire iz dubina čovjekovog bića, “primoravajući” ga da se otisne stazom *sejri suluka*. Duhovno svjesna osoba zna da bol ne dolazi u srce po njenom vlastitom izboru, pa je zato dragovoljno prima i podnosi.

“Neki derviš bio je ophrvan teškom tugom. Jedan mu reče: ‘Istrgni tugu iz srca kao što sam i ja.’ Derviš reče: ‘Nisam ja u srce stavio tugu pa da je mogu istrgnuti. Samo Onaj Koji mi je dao ovu tugu može je istrgnuti iz moga srca’” (Attār 1388/2010: 404–405).

Gnostička bol individualno je iskustvo putnika sufijske staze. Svaki čovjek, gradeći vlastitu duhovnu stazu, suočen je s različitim oblicima i intenzitetima boli već prema svome mentalnom sklopu i duhovnome habitusu. I kao što se suština sufijskoga puta ne može pojmiti na teorijskoj ravni (na temelju iskustava drugih osoba), tako i prirodu ove boli može pojmiti samo onaj ko ju je i sam iskusio. Stoga se iskustvo boli niti može, niti treba dijeliti s duhovno nedoraslim osobama:

“Lopovu su odsjekli ruku pred masom naroda. Nije pustio ni glasa. Uzeo je odsječenu ruku i krenuo putem. Kad stiže do nekog svratišta, poče zapomagati na sav glas. Jedan mu reče: ‘Kad ti odsjekoše ruku, i ne uzdahnu. Šta je sad ovo?’ Zavapi:

*Nije tamo bilo sapatnika
I da sam tamo zapomag'o
Al' ovdje jedan odsječene ruke
Zato pred njim mogu plakat'ja
Dok sapatnika ne nađeš ti* *ni u kog ne bi samo jedna ruka
niko se ne bi s mjesta ni mak'o
koji zna dobro sve moje muke
jer on zna kakva je bol moja
niko jauk bolni neće slušati*
(Attār 1388/2010: 363–364).³

Gnostička bol je duhovna alhemija, koja čovjekovu zemnu ilovaču preobražava u ademovsko biće, kojem su kao takvom meleki učinili sedždu. Ova je alhemija sazdana

³ Vidjeti: “Hikaja o mladiću kojeg su pogodili iz katapulte”; *Elābīnāme*, 6/2: str. 189; “Hikaja o starici koja je izgubila sina”; *Mosibatnāme*, 30/3: str. 362–363.

od dvije proturječnosti. Izvanjski motreno, ta bi se alhemija mogla nazvati boli, ali budući da ona preobražava čovjekovu nutrinu i u njemu budi svjesnost da je ono što ga čini čovjekom njegova ademovska bit, po svojoj suštini je mehlem koji čovjeka vodi ka punini. Stoga se zbiljskim čovjekom može nazvati onaj ko se sav preobrazio u bol, odnosno čije je biće pojavno očitovanje boli.

O ulozi boli u preobrazbi čovjeka Attar u uvodu *Tezkire evlija* kaže: “Ovo je knjiga koja od mekušaca napravi ljude, ljude učini duhovnim lavovima, duhovne lavove učini jedinstvenim odabranicima, a odabranike utjelovljenjem boli. I ko god ovu knjigu pročita kako treba i dolikuje, spoznat će kolika je bol razdirala njihove duše da su srcem progovorili i činili to što su činili!” (Attār 1379/2000: 71).

*Kad u bol svim bićem uroniš
Možeš naučit alhemiju zlata
Al' nek svo tijelo srce postane*

*k'o čovjek pravi tad izroniš
onu Platonovu od ljuske jajeta
istinskih ljudi to alhemija je*

(Attār 1387/2009: 389-390)

*Dok čovjek boli ne budeš ti
Ko ne zna bol i tuga šta je*

*pristupit ne možeš u saf ljudi
nek glavu pogne, čovjek nije*

(Attār 1383/2005: 214)

*Ko god boli nema čovjek nije
Dok olićenje boli ne budeš sine*

*nema ni dermana ako boli nije
zar možeš čovjekom nazvati se*

(Attār 1388/2010: 129, 279)

Attar – čovjek boli

Bol kao dominirajuća odrednica Attarove poezije proistječe iz činjenice da su tuga i žalost dominantna i stalna stanja njegove duše. Stalna, jer Attarova bol nije izazvana nikakvim materijalnim, ovosvjetovnim porivima. Da jeste, bar bi na tren utihnula. Ali ta bol, stoga što ju je potaknulo kontempliranje vlastitog unutarnjeg svijeta i spoznaja da su suočavanje sa samim sobom i potraga za ezoterijskim j/Jastvom skopčani s nezamislivim tegobama i patnjama, ne samo da ne jenjava već – kako duhovno putovanje odmiče i Attar postaje svjesniji vlastite duhovne slabosti i nemoći – ona postaje intenzivnija. Ali, Attar zna da za njega drugog puta osim podnošenja boli nema jer je to predodređeni mu “usud”, kojeg je tek prividno sam odabrao. To je “usud” i svakog onog ko želi iskušavati zbiljsku ljubav – mora podnositi bol.

S druge strane, to je bol osobe koja nema sudruga / sapatnika – “Cijelog života samo jedno želim / da sa sudrugom dah podijelim” – niti ikoga bliskog s kim može podijeliti duhovna iskustva: “Ne vidjeh bliskog meni nikoga / vaj, osim društva prijateljstva”. Pošto u svijetu ne nađe ni sudruga ni sapatnika u boli, Attar se posvetio poeziji kako bi svoja bolna iskustva dijelio s Onim zbog Kojeg “se pretvorio u bol”, koja je, uprkos svemu, jedini izvor radosti njegovoj napaćenoj duši.

Jer u svijetu ne nađoh sudruga

u stihove se preli sva moja tuga

(Attār 1383/2005: 271)

Vaj, samo za bol znadoh ja

al' niko o boli mi pojma nema

(Attār 1389/2011: 129)

Šta ti znaš o boli pravih ljudi
 Stotine tuga pritislo mene
 Kad bi tugu moju kazivao
 Od tuge brdo bi voda postalo
 Mada sam dugo stazom hodio
 Znam, niko sam i ništa Ilahi
 Šta imam? Bol ovu nesnosnu
 Srce moje bol raskomadala
 Ako jadu tražiš dosta ih je
 Samo Ti znaš kol'ka tuga moja
 Ako zasvjetluca zrno tajne ove
 Ako teška tuga obuzme ti srce
 Al' ti u licemjerstvu ogrezao
 Samo slobodni iskreno tuguju
 Ako ašik si što Dosta izgubio
 Osim tugoovanja druge nema ti
 Želiš li osjetiti tugu golemu
 Jad i tuga teška srce pritisnula
 Svakog trenu s neba na stotine
 Život moj dragi k'o ruži u trnju
 Život moj ispričat' se ne može
 Ko onaj rind ubogi sam Ilahi
 Od glave do pete kad bi tražio
 Onaj tren lahko dušu predat' ću
 Ipak kad rana ovih ne bi bilo
 Iako u bol se pretvorio sam
 Nek je samo za Tebe tuga mi
 Tugo bez duše ostah, na hiljade

bol im znaju samo pravi ljudi...
 svaka teža od brda stotine
 moru i brdu kad bi otkrivao
 sve bi k'o more suza postalo...
 čini mi se tek sad Tebi došao
 od ništice ove šta hoćeš vallahi?
 od sveg imanja tek dušu žalosnu
 šta Ti mogu dati komadi srca?
 al' jadrnijeg od mene bilo nije
 kad Ti znaš drugi znat' i ne mora
 uvijek će bolne biti grudi tvoje
 tad lit ćeš suze iskreno iz duše
 pa si plač i tugu za igru uzeo
 što od svih i sveg ruke digli su
 pa sav smušen i zapanjen ostao
 i da hoćeš, znaj, ne možeš birati...
 na trenutak zasjedni mi u srcu
 k'o da planina na nj se navalila
 belaja na me k'o kiša sruče se
 prođe, vaj, sve mi bilo je zaludu
 pa sad ćutim samo uzdah ostade
 stotinama rana tijelo mi krvari
 ranjen sam više već što si mislio
 kad rane ove na tijelu zarastu
 i život me ne bi lahko ostavio...
 zasitim li se boli ćafir sam
 jer tuga za Tobom radost mi
 k'o kišu prosuo sam pred Tebe

(Attār 1387/2009: 190-191, 403-404, 408, 410)

Niti jedan perzijski gnostički pjesnik nije napisao cjelovito djelo o svome osobnom *sejri suluku* kao što je to učinio Attar u *Musibetnāmi*.⁴ Dajući glavnom liku knjige simbolično ime *Sālik-e fikret* (Kontemplativni putnik), Attar *explicite* stavlja do znanja čitatelju da je duhovno putovanje "Sālik-e fikreta" egzistencijalnim stupnjevima materijalnoga i metafizičkoga svijeta i izazovi kojima je pri tome izložen "Knjiga njegovih duhovnih patnji", čiji je svaki stih natopljen boli, pri tome *implicite* nagovještavajući da, zapravo, svaki putnik duhovne staze svojim životom ispisuje vlastitu "Knjigu patnji". Stoga je Attarova *Musibetnāma* knjiga u kojoj, kao u ogledalu, bezvremeni čovjek, neomeđen povijesno-geografskim odrednicama, čovjek čija je jedina određujuća determinanta duhovna bol, prepoznaje tegobe i nedaće od kojih je sazdan njegov unutarjni mikrokozmos kao središte ljubavi. Ko sebe ne prepozna u *Musibetnāmi*, ne zaslužuje da se nazove čovjekom.

Svaki stih koji skladah ja
 U patnji bolnoj knjigu sročio
 Ako želiš srca budnoga biti
 Onaj ko od nje glavu okrene
 S Attarovom boli stopi se

natopljen je teškim suzama
 "Musibetnama" sam je nazvao
 "Musibetnamu" Attara čitaj ti
 teško li takvom, čovjek nije!
 blago nebrojeno otkrit će ti se

(Attār 1388/2010: 448)

⁴ Knjiga o tegobama duhovnoga puta.

Kao što je sam kazao, Attar u vremenu u kojem je živio nije imao sapatnika u svojoj duhovnoj tegobi. Ali sudeći prema narednim stihovima, Attarov je sapatnik, zapravo, njegova duševna bol, koja ga održava duhovno budnim i koja do te mjere prožima njegovu ademovsku zbilju da je postala njen neodvojivi segment. Stoga što ova bol nije ovosvjetovna pa se kao takva ne očituje u svijetu materije, ona će ostati Attarov odani pratilac i nakon smrti. Prije bi se moglo kazati da se ova bol očituje u eshatološkom vremenu i ehatološkom Danu kao odrednica arhetipskog ašika, za koji su Raj i Pakao – kao oblici božanske kreacije – stupnjevi na putu do Boga kao konačnice njegovog *sejri suluka* i utočišta iz Kojeg sve istječe i Kojemu se sve vraća.

*Na dunjaluku bol oživljava me nek' i u grobu bol prati mene
I na Kijametu nek' mi sudrug je stalno bolan sam, bol mi sve
Il' u Raju il' paklu skončao ja duša nek' je boli opijena!*

(Attār 1388/2010: 129)

Specifičnosti atarovske boli

Premda je bol o kojoj Attar govori iskustvena, a iskustvo svake osobe je individualno i ne može se u istom obliku ponoviti kod druge osobe, mogu se izdvojiti neke zajedničke specifičnosti ove boli.

Prva specifičnost je da “atarovska bol” nije tjelesna bol, već duhovna tegoba i patnja. Ona se može motriti na individualnoj ravni kao bol duše svake pojedinačne ljudske jedinice.

Ali ova je bol istovremeno univerzalna i kozmička, jer su svi atomi svijeta prožeti boli.

Svi atomi svijeta u bol uronili na poprištu bitke glave pogeli

(Attār 1387/2009: 189)

Druga specifičnost uvjetovana je prvom, a to je da Attar u svojoj poeziji ne daje, niti može dati, bilo kakve determinante koje bi objasnile suštinu “atarovske boli”. Stoga ova bol nema nikakva znaka ni obilježja. Dva su moguća razloga tome:

Prvi, jer je bol duhovna te se, kao što je kazano, ne može omeđiti jezičkim kontekstom a leksema “mosibat” je nadomjestak za nekoliko uopćenih značenja.

Drugi, što ova bol proistječe iz traganja za ezoterijskim jastvom – “Simurgom” vlastitoga bića – koje je bez znaka i obilježja. Stoga je i atarovska bol bezimena i neopisiva.

Činjenica jeste da novak duhovne staze ezoterijskom jastvu pridodaje odrednice vlastitih mentalnih predodžbi, ali je ono po svojoj biti bezbojno stoga što je njegova bit istekla iz boje Allahove jednoće (*sebġatollāh*). I Ejnolkozat Hamadani ukazuje na to da je motrenje stvari Allahovom bojom, čija je suština bezbojnost, jedan od uvjeta istinske spoznaje Boga:

*Uz Onog što na hiljade svjetova obojio
Jado, zar bi neko moju i tvoju boju želio
Boja naša sva od strasti i predožbe
Boju Njegovu treba poprimiti jer On bez boje je*

(Hamadāni 1373/1994: 22)

*Bog od Adema bol je tražio
Kad Adem sav je bol postao
Samo mekušci bojom opijeni
Kad je začuo Glas: "Izlazite"⁵*

*da bi svijet njemu podredio
od boje dženetske se očistio
bojom se ne bave ljudi srčani
drhtaj i bol obužeše mu biće*

(Attār 1388/2010: 385)

Priča o blenti, kojeg su pitali o značenju boli, potvrda je iznesene teze.

*Jedan blentavca nekog upitao:
Ovaj odgovori da bol ono je
Il' onaj ko je danima bez vode
Ko ovakvom boli Boga želi
Dobri moj čovječe, bol ono je
Šta je ne znaš a želiš ga stalno
Al' znaj i to da boli značenje*

*"Šta je za te bol bi l' mi kazao?"
kad ruku traži ko bez ruke je
pa šta god vidi misli evo vode
sve tajne svijeta On mu otvori
što u srcu tražiš a ne znaš šta je
ni sam ne znam šta bih ti kaz'o...
niko i nikada dokučio nije*

(Attār 1387/2009: 390)⁶

Treća specifičnost jeste da bol gradi nevidljivu liniju razgraničenja između suštinskog i formalnog vjerovanja.

Suštinska posvećenost islamskom kodeksu života kroz slijeđenje Poslanikove prakse, što je bila prepoznatljiva odlika prvih generacija muslimana, u kasnijim je stoljećima došla na rub ljestvice izokrenutih etičkih vrijednosti uspostavljene od onih koji su islam preoblikovali prema vlastitim potrebama i trenutačnim zahtjevima društvene pozicije i koji su sljedbenike autentičnog islama potisnuli na društvenu marginu. Ovako je početkom 11. stoljeća Hudžviri okarakterizirao svoje doba:

"Bog, Uzvišeni, stvorio nas je u vremenu u kojem se strast potura pod Vjerzakon, licemjerje se naziva strahom, prijetvornost asketizmom a ostavljanje Poslanikovog sunneta tarikatom, te su sljedbenici suštine postali odbačeni" (Hoğviri 1476/1997: 13).

Odvojenost od autentičnih islamskih vrijednosti u Attarovo doba postala je još izraženija a formalizam u vjeri sve dominantniji. Da bi nekako premostio jaz između vlastitog etičkog kodeksa utemeljenog na Vjerozakonu i slijeđenju Poslanikove prakse i realnosti koja mu je oponirala, Attar je saznao vlastiti poetski svijet: "[...] ashaba, sljedbenika ashaba i asketa koji su se suzdržavali od dunjaluka, svijet iskrenih i istinitih sufija [...] Ali ogromna razdaljina dijelila je svijet u kojem je živio Attar i svijet njegovih ideala. Zaboravljena je staza prvih muslimana a oni koji su među ljudima sloveli kao askete i pobožni, gnosticici i sufije samo su vanjštinom podsjećali na pretke čije su riječi prenosili dok im u praksi nisu ni u čemu sličili. Oni koji su se predstavljali kao muderisi samo su obmanjivali i sebe i druge. Gnosticici nisu imali ništa do ugojenih vratova i uobraženih glava. Umjesto istinskog tesavvufa imali su samo pohotu, te su sufije bili poznati po proždrljivosti i velikim stomacima" (Zarīn Kūb 1378/2000: 17–19). Crticama iz života likova svog poetskog svijeta Attar

⁵ Aluzija na kur'anske ajete u kojima se spominje Ademov, alehisselam, izgon iz Dženneta; Kur'an, *al-A'rāf*, 24; *Tā-Hā*, 123.

⁶ Ovu temu Attar je obradio i u drugim pričama, kao što je "Priča o djetetu koje je došlo s majkom na pijacu i izgubilo se"; Attār Nišābūri, *Elabimāme*, moqaddame, tashih va ta'liqāt Mohammadrezā Šafī' Kadkani, Enteshārāt-e Soxan, cāp-e avval, Tehrān, 1387/2009, str. 390–391.

nastoji pomoći bezvremenom čovjeku da zna razlučiti suštinu od forme. A razlučiti istinito od patvorenog moguće je jedino kroz bol kao obilježje zbiljskog vjerovanja.

Ahmed Hizruje⁷ jednom je kazao da se svi ljudi hrane iz jednih jasl i imaju jednu potrebu. Kad su ga upitali je li i sam za tim jaslama, kazao je da jeste, ali da se on od ostalih razlikuje po tome što dok oni jedu, vesele se i diče dunjalukom pojma nemajući o svome stanju, njemu hrana služi da bi ga održala u životu, te da se – svjestan svoje dunjalučke pozicije – ne raduje već lije krvave suze.

*Oštromni Ahmed Hizruje kaza
I puk i učeni za jednim jaslama
Neko ga upita: "Moj šejhu vrli
Reče: "Jesam." Onaj reče: "Mudri
"Razlika između njih i mene je
Množe se i ne znaju stanja svoga
Svi se smiju i dunjalukom diče
Malo jedem tek da preživi se
Suze krvave iz oka k'o kiša teku
U tom razlika između njih i mene*

*sve ljude ovako gledam ja
i svima jedna te ista potreba
zar i ti za tim jaslama ne bi?"
šta odvaja te od drugih ljudi?"
što oni samo jedu i smiju se
glave dižu zbog novca i ugleda
lijepo provode tamo-amo trče
nisam gafil, znam suština šta je
ne smijem se i ne divim dunjaluku
pravom muslimanu ovo dosta je."*

(Attār 1388/2010: 276)⁸

Četvrta specifičnost jeste da bol sprečava fanatizam u vjeri i potire sve izvanjske različitosti:

"Jedan je pitao Kufljanina: 'Kojeg si mezheba?' A Kufljanin mu srdito odgovara: 'Kakvo je to pitanje? Neka sam do vječnosti samo uz svoga Gospodara'" (Attār 1388/2010: 149).

Attarovo stajalište kao da je preslikano iz riječi Mensura Halladža izrečenih oko dva stoljeća ranije:

"Pitali su Husejna Mensura: 'Kuju vjeru slijediš?' 'Vjeru svoga Gospodara', odvratio je. Stoga što, ko god je slijedio vjeru koja nije bila vjera njegovoga duhovnog vodiča (*pir*), on je s primjesama (*moxtalet*). Velikanima tarikata *Pir* je bio sami Bog Uzvišeni. Dakle, oni su slijedili vjeru Boga, bili su čisti (*moxles*) a ne s primjesama" (Hamadānī 1373/1994: 22).

Potom slijede stihovi u kojima Attar akcent stavlja na bol, koja rascjepkanog čovjeka vodi ka unutarnjoj integraciji i jednoći:

*Od samog sebe vjera spašava te
Ako skute duše tvoje bol obavije
Bliskost Gospodareva dosta ti*

*na svijeta oba bol nek' prati te...
zar da fanatizam dušu otruje?
dok god živiš Bog dovoljan ti*

(Attār 1388/2010: 149)

Da je Attar bio Halladžev savremenik, vjerovatno bi u njemu imao sudruga "da s njim dah podijeli". Duhovnu bliskost između ova dva sufijska prvaka uočio je

⁷ Ebu Hamid Ahmed bin Hazruje (umro 240/854) bio je znameniti horasanski šejh. Bio je bliski prijatelj Bajezida Bistamija; Attār, *Mosibatnāme*, str. 619.

⁸ Istu priču Attar prenosi i u *Tezkiri evlija* u poglavlju "Spomen na Ahmeda Hizruje"; Attār, *Tazkerat al-ouliya*, be tashih va tahsiye R. Nicholson, Enteshārāt-e Asātir, Tehrān, 1379/2000, str. 388.

Mevlana Dželaluddin Rumi kada je svojim učenicima dva stoljeća prije Džamija – *implicite* – ukazao da je Attar bio *uvejsija* te da je njegov duhovni vodič (*muršid*) bio Mensur Halladž:

“Prenosi se, također, da je hazreti Mevlana jednom okupio bliske drugove i odane prijatelje i kazao im: ‘Nemojte se nimalo bojati moga odlaska niti tugovati jer nur Mensurov, radijellahu anhu, nakon sto pedeset godina⁹ očitovao se ruhu Feriduddina Attara, rahimehullahu alejhi, i postao njegov muršid [...]’” (Al-Aflākī 1362/1983: 582/II).

Zasigurno Rumijeva spoznaja o Mensuru Halladžu kao Attarovom duhovnom vodiču počiva na ezoterijskoj ravni i nedvojbeno se temelji na izravnom duhovnom osvjeđenju. Ako u kontekstu ovih Mevlaninih riječi promotrimo Attarov gnostički nauk, onda će nam biti jasnije zašto je njegova središnja os bol kao obilježje zbiljske ljubavi, jer da se kojim slučajem “atarovska bol” mogla pojavno očitovati, onda bi Halladž bio utjelovljenje te boli. Zasigurno Attar svoj specifičan odnos prema boli ima zahvaliti utjecaju Halladževog svjetonazora.

Peta specifičnost, a na temelju koje je Attar, moglo bi se kazati, razvio vlastitu gnostičku teorijsku misao, jeste da je “bol” razdjelnica između čovjeka i meleka. Naime, kada se u gnostičkoj literaturi govori o razlici između čovjeka i meleka, generalni je stav da se ova razlika temelji na “emanetu ljubavi”, odnosno na činjenici da je čovjek predisponiran za spoznaju ljubavi a melek to nije.

Attar, međutim, smatra da i čovjek i melek dijele zajedničko iskustvo ljubavi prema Bogu, ali osjećaj koji prožima čovjekovo biće, a kojega je melek lišen, jeste bol ili, bolje rečeno, ljubavna bol.

Melekima ljubav data al' bol ne

samo čovjek dostojan boli je

(Attār 1383/2005: 127)

Attar insistira na činjenici da nema potpune ljubavi bez boli, stoga je i ljubav meleka, uz svu njihovu svetost, manjkava. S druge strane, duhovna bol kao specifikum čovjekovog bića mjerilo je njegove čovječnosti. I što je čovjek svjesniji ove činjenice, to je bliži spoznaji vlastite ademovske zbilje, a samim tim i bliži Bogu. Na koncu, i svi vjerovjesnici i poslanici, koji su bili najuzvišeniji primjeri ozbiljene ljubavi prema Bogu, upravo zbog svoje ljubavi iskušavani su proživljavanjem bolnih i tegobnih iskustava.

Stupnjevi atarovske boli

Premda se atarovska bol, generalno, može označiti kao ljubavna bol (*dard-e ešq*), Attar je upotrebom različitih sintagmi naznačio i neke oblike ove boli.¹⁰ U nastavku će biti predstavljena neka očitovanja boli uvjetovana stupnjevima duhovnoga puta.

⁹ S obzirom na to da je Halladž obješen 922. godine, a Attar je preminuo 1230. godine, radi se o razdoblju od preko dvije stotine godina. No, ova činjenica nebitna je za suštinu Rumijevih riječi. Navodim je stoga što su i hroničari mogli iskazati “povijesnu nedosljednost”, koja je inače karakteristična za ovakvu vrstu djela.

¹⁰ Suhejla Saremi navodi preko petnaest očitovanja atarovske boli. Neka od njih su: “bol rastanka”, “bol srca”, “bol vjere”, “bol tugovanja”...; Soheilā Sāramī, *Mostalabāt-e erfāni va mafāhim-e barğaste dar zabān-e Attār*, Pežuhešgāh-e olum-e ensāni va motāleāt-e farhangī, Tehrān, 1373/1994, str. 269–278.

Bol traganja (dard-e talab)

Muhammed Ikbāl Lahori, znameniti islamski mislilac, filozof i pjesnik, smatra da je sve ovosvjetovno suštinom svoga egzistiranja sveto i da je suština islama u tome da u čovjeku probudi duhovnost i potakne ga na traganje za svetom suštinom svih stvari. Na tragu ove Ikbalove misli *traganje* je utkano u samu bit ljudske egzistencije, ne statičnost i pasivnost.

Svojim tesavufskim naukom Attar je, generalno uzev, nastojao pomoći čovjeku da prevlada pasivno-imitativni pristup vjeri i napose životu. A bol je ta koja traganje čini dinamičnim i tjera čovjeka da promišlja o smislu i suštini, prije svega vjerezakonskih odredbi, ne ostavljajući mu prostora za obredoslovni pristup tim odredbama. Temeljiti svoj odnos s Bogom na obredoslovnoj navici pogubno je do te mjere da ga Ejnulkuzat Hamadani izjednačava s idolopoklonstvom:

“Vrli, želiš li da ti (Bog) objelodani ljepotu tajni ovih, okani se robovanja navici jer je robovanje navici idolopoklonstvo. Zar ne vidje prigovore one skupine: ‘Mi smo zatekli pretke naše kako ispovijedaju vjeru i prateći ih u stopu mi smo na pravom putu (Kur’an, *al-Zubruf: 22*)’” (Hamadāni, *Tambidāt: 19*). Navika donosi spokoj i uljuljkanost materijalnog tijela, a bol je ta koja čovjeka neprestano goni da razgrće slojeve mikrokozmičkih prostranstava bića dok se sav ne preobrazi u dušu.

*Salik-e Fikret u boli traganja
traga da tijelo duša postane*

*danju noću nema mu smiraja
i prije smrti samo duša ostane*

(Attār 1388/2010: 161)

Bol zapanjenosti (dard-e heirat)

Prema Attarovom djelu *Mantik al-Tajr* zapanjenost je – uvjetno kazano – posljednja postaja duhovne staze, nakon koje slijedi postaja samoponištenja (*fanā*). Posljednja u značenju da je zapanjenost posljednja postaja u kojoj duhovno osviješteni čovjek razlučuje ademovsko jastvo od Jastva, odnosno vanjštinu od nutrine, prolazno od vječnoga. Zapanjenost u koju zapada uzrokovana je upravo njegovom duhovnom pocijepanošću: činjenicom da njegov unutarnji svijet funkcionira na principu dualiteta nasuprot kojeg izranja spoznaja da stvari posjeduju jedinstvenu ezoterijsku suštinu. U stanju takvog duhovnog previranja čovjek se pita dokle sežu granice njegovog djelatnog sudioništva, a ta zapitanost porađa bol.

*Misao je ta što bol stvara
Ko zapanjen u čudu ostao
U svijet sve nade izgubio*

*na koncu te zapanjenog ostavlja
bol vječnu bez dermana trpio
bolnom patnjom život živio*

(Attār 1388/2010: 445; 243)

*Zatim dolina zapanjenosti je
Tu svaki dah srce probada
Samo uzdah, bol, izgaranje*

*u njoj stalno bol i tuga caruje
kad udahneš tuga pregolema
ne znaš je l' noć, dan il' oboje*

(Attār 1383/2005: 241)

Bol vjere (dard-e dīn)

*Imaš li trun bol vjere? Nemaš
Kad tren bol vjere osjetio bi
Jer mač ti džigere proba nije*

*samo o besposlicama snivaš
želeć' život istinski umro bi
ne možeš znat' žal i bol šta je*

(Attār 1387/2009: 189)

Kada govori o islamu, Attar se gotovo uvijek akcentira na njegovu ezoterijsku bit, koja se ozbiljuje u čovjekovom srcu. A jedan od glavnih temelja te biti je duhovno siromaštvo (*fakr*) u onom značenju kako ga je svojim životom promovirao Poslanik islama. Stoga je duhovno siromaštvo odrednica arhetipskog muslimana na temelju koje se razlučuje musliman od pripadnika druge religijske tradicije, ali i zbiljski musliman od patvorenog.

Neki šejh zaputio se na bazar. Usput je susreo kršćanina na gizdavom konju ispred kojeg i iza kojeg su u pratnji išle slugе. Šejh, kad to vidje, snuždi se zbog svog siromaštva, diže ruke ka nebu i zavapi: “Bože, mene, muslimana ostavio si u najvećoj bijedi, a kršćanina si odjenuo u svilu i kadifu. Na moju ljubav odgovorio si žestinom, a njega si pomilovao milošću.”

*Kad pir žalosni bol srca rekao
“Mu’mine, želiš imat’ ovo sve
Podaj mu siromaštvo svoje
Islam za kršćanstvo zamijeni
Ako sam njemu dirheme dao
Eto ti dirhemi vjere okani se*

*u grud’ma glas jedan mu šapnuo:
s kršćaninom ovim zamijeni se
a sve što on ima nek’ je tvoje
uzmi bogatstvo i njim se zabavi
a tebe vjerom Mojom uzdigao
hrku baci zunnarom opaši se.”*

(Attār 1387/2009: 359–360)

U Attarovu svjetonazoru islam nadilazi formalni religijski kontekst i transformira se u univerzalnu religiju iskrenog i potpunog prepuštanja Bogu, ali aktivnog i djelom potvrđenog. Stoga, ko god iskreno štuje Boga, on je za Attara musliman u odnosu na ezoterijsku bit islama, bez obzira na religijsku tradiciju u kojoj je ponikao i koju prakticira. Na tom tragu i vatropoklonik može biti istinski musliman od kojeg pripadnik islamske religije može naučiti suštinsko značenje islama:

*Zoroastrovac u vodu se bacio
A ti, muslimane, pogledaj se
Zoroastrovac više izgara neg’ ti
Sve idole iz nutrine izbaci ti*

*da vjeru svoju ne bi odbacio
voda vječni život ti odnese
šta je musliman od njeg nauči
s njima pred Dosta ne dolazi*

(Attār 1387/2009: 185)

Bol i samoizbavljenje

Prolazeći kroz različita stanja u kojima njegovim bićem dominira bol, čovjek sazrijeva na stazi *sejri suluka* a očitovanja boli uvjetovana su stupnjevima kojima se čovjek uspinje u svome duhovnom rastu. Bol čovjeka izbavlja iz stega materijalnoga jastva i pripravlja ga za konačnu duhovnu preobrazbu kroz spoznajni proces suočavanja s božanskim ruhom od kojeg je satkana njegova ademovska bit. Stoga, kada jedna od ptica pita Hudhuda šta da ponese u predvorje *Simurga* (čovjekovog ezoterijskoga “ja”), Hudhud joj odgovara: “Trebaš ponijeti ono što malo ko nosi. Tamo ima znanja i obredoslovne / asketske pokornosti na pretek, ali ti ponese ‘izgaranje duše’ i ‘bol srca’ jer malo je onih koji ovakav dar donose pred *Simurga*.”

*“Ah” iz duše makar samo jedan
Bol srca ako u dergahu nije*

*dah taj bolni dergaha vrijedan
kako da Simurg pogleda u te*

(Attār 1383/2005: 213, 215)

Ovako ovaj samospoznajni proces opisuje Ahmed Gazali:

“Bivstvovati u svjesnosti o samome sebi je jedno, a bivstvovati kroz Mašuka je drugo. Nedozreli bivstvovanje motri kroz samoga sebe i on je novak staze ljubavi. Ali na stazi sazrijevanja sebstvo blijedi i iščezava, stoga je fenā kibra beka’a.” (Ġazzālī, 1376/1997: 18/128).

Dakle, spoznajući suštinu boli čovjek se – u prvoj etapi kretanja duhovnom stazom – postupno oslobađa materijalnog jastva,

Od samog sebe izbavi se ti da u ka’bi srca bol tajnu šapne ti
(Attār 1389/2011: 124),

a potom – u stanju potpune duhovne osviještenosti – prepoznaje i suočava se sa svojim ezoterijskim jastvom. U tom, za čovjeka bolnom, suočavanju spoznaje da je i nepromjenljivoj ademovskoj biti pridodao vlastite predodžbe, što mu iznova pobuđuje duhovnu bol. Ali, na ovome stupnju bol nije tuga, već zbiljska radost – “mehlem”, stoga što čovjeka vodi ka konačnom samoizbavljenju od oba oblika jastva i spoznaji o prividu vlastitog djelatnog sudioništva na stazi samo/Bogospoznaje. Na ovome stupnju iščezava dualitet između “ezoterijskoga jastva” i “Jastva” i “ostaje samo Gospodar tvoj, Veličanstveni i Plemeniti” (Kur’an, *ar-Rahmān*, 27). Bolje kazano, ostaje ljubav u kojoj je Bog ašik – Onaj Koji voli, ali je istodobno i Mašuk – objekt ljubavi.

“Ljubav je gutačica ljudi. Ona guta čovjeka i od njega ništa ne ostane. Kad proguta čovjeka, postane vlasnica bliskosti. Vladarica nad svime” (Ġazzālī, 1376/1997: 36/142).

Putnici na mejdanu boli znaju šta im ljubav učinila u fenau
(Attār 1383/2005: 253)

Stoga je jedino bol ljubavi, smatra Attar, pokretačka snaga koja čovjeka dovodi do postaje *fenāa* – samoponištenja, pri čemu će svoj novi život na stupnju *beka’a* temeljiti i graditi na svjesnosti o zbiljskom bitisanju kroz nezalazeće Božije postojanje.

Dok bol ne obavi je srce ti vrijednost života nećeš čuti je ti
Svaki dah nek’ bol prožima u dahu svakom jedan svijet boli
Ne bi l’ ova bol povela te iz jastva u ne-Jastvo prevela te
(Attār 1388/2010: 248)

Izvori

Al-Aflākī, Šams al-dīn Ahmad, *Manāqeb al-ārefīn*, bā tashihāt va havāšī va ta’liqāt be kūšāš Tahsīn Yazīcī, Donyāy-e ketāb, Tehrān, 1362/1983.

Attār, Nišābūrī, *Tazkerat al-ouliyā*, be tashih va tahšīye R. Nicholson, Entesārāt-e Asātīr, Tehrān, 1379/2000.

Attār, Farīdoddīn Mohammad ebn Ebrāhīm Nišābūrī, *Elahīnāme*, moqaddame, tashih

va ta’liqāt Mohammadrezā Šafī’ī Kadkanī, Entesārāt-e Soxan, čāp-e avval, Tehrān, 1387/2009.

Attār, Nišābūrī, *Manteq al-teir*, moqaddame, tashih va ta’liqāt Mohammad Rezā Šafī’ī Kadkanī, Entesārāt-e Soxan, čāp-e avval, Tehrān, 1383/2005.

Attār, Nišābūrī, *Mosibatnāme*, moqaddame, tashih va ta’liqāt Mohammad Rezā Šafī’ī

- Kadkanī, Entešārāt-e Soxan, čāp-e pangom, Tehrān, 1388/2010.
- Attār, Nišābūrī, *Moxtārnāme*, moqaddame, tashih va ta'liqāt Mohammad Rezā Šafī'i Kadkanī, Entešārāt-e Soxan, čāp-e pangom, Tehrān, 1389/2011.
- Ġazzālī, Ahmad, *Maġmū'e-ye āsār-e fārsī Ahmad-e Ġazzālī*, be ehtemām-e Ahmad Moġāhed, Tehrān, Entešārāt-e Dānešgāh-e Tehrān, čāp-e sovom, 1376/1997.
- Hamadānī, 'Einol-Qozzāt, *Tambidāt*, taqdim va tahqīq 'Afif'Asīrān, Tehrān, Entešārāt-e Manūcehrī, 1373/1994.
- Hoġvīrī, 'A. *Kašf al-mahġūb*, tashih V. Žukovski, Entešārāt-e Tahūrī, Tehrān, 1997/1476.

Literatura

- Mubina Moker – Đenita Haverić, *Perzijo-sko-bosanski rječnik*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2010.
- Pournāmdāriyān, Taqī, *Aql-e sorx*, čāp-e dovvom, Entešārāt-e Soxan, Tehrān, 1390/2011.
- Sāramī, Soheilā, *Mostalahāt-e erfānī va mafāhīm-e bargaste dar zabān-e Attār*, Pe-žuhešgāh-e olum-e ensānī va motāleāt-e farhangī, Tehrān, 1373/1994.
- Zarīn Kūb, Abdol-Hosseīn, *Sedā-ye bāl-e Sī-morg*, Entešārāt-e Soxan, Tehrān, 1378/2000.

Abstract

Pain – the determinant of true love

Mubina Moker

The paper examines the concept of pain in its gnostic meaning with the accent on the poetic opus of Sheikh Attar of Nishapur who gave the pain a central and dominating position in his tasawwuf teachings. The characteristics of this pain have been pointed out regarding its metaphysical nature and different aspects of manifestation in the universe of human soul, which are conditioned by the levels through which traveler of the spiritual path passes. Unlike the rest of the gnostic sources according to which man's *sayr-e suluk* (spiritual travel) begins from the station of repentance (*toubē*) or wakefulness (*yaqze*), Attar developed an authentic opinion according to which the real spiritual travel begins with a search initiated by pain, whereby he showed that pain is an inner guide which paves the way for human towards his self-salvation from both aspects of ego – exoteric and esoteric – up to the level of *bekā'a* and the true existence through the never-ending God's existence.

Keywords: gnostic pain, the pain of searching, the pain of astonishment, the pain of faith, Attar, Ahmad Ghazali, Suhrawardy.